

מיגו למפרע

אחד הדינים המרכזיים בתחום טוען ונטען הוא דין מיגו. דין מיגו מעניק לאדם נאמנות לטעון טענה מסוימת, מתוך שהיה יכול לטעון טענה אחרת טובה יותר. אדם המוחזק בשדה נאמן לטעון שהוא היה פעם של מישוהו אחר והוא קנאו ממנו, מתוך שהיה נאמן לטעון שמאז ומעולם השדה היה שלו.

מיגו למפרע הוא מצב מורכב יותר. במקרה של מיגו למפרע, אין לאדם כעת אפשרות לטעון טענה טובה יותר. אולם, היה זמן מסוים בעבר שבו עדיין עמדה לרשותו הטענה הטובה יותר.

דוגמה למצב של מיגו למפרע היא כאשר אותו אדם המוחזק בשדה הודה באחד מן הימים שהשדה איננו שלו אלא של אדם אחר. לאחר כמה ימים חזר המוחזק וטען שהוא קנה את השדה מבעליו המקוריים. האם המוחזק יהיה נאמן במיגו, מתוך שהיה יכול לטעון בעבר ששדה זה היה שלו מאז ומעולם?

לדעת התוספות אין הוא נאמן במקרה זה, שכן אין אומרים מיגו למפרע. זוהי גם הדעה הרווחת באחרונים, וביניהם הש"ך (ש"ך חשן משפט סימן פ"ב, דיני מיגו ח'), ה'תומים' (כללי מיגו, כלל ק"ט) וה'נתיבות' (דיני מיגו, כלל כ"ט). אך יש אחרונים שכתבו, שקיימת אפשרות לומר מיגו למפרע במקרים מסוימים. כך היא דעת ה'כנסת הגדולה' (סי' פ"ב ס"ק קסא), וכך גם מובא בשם השל"ה בשו"ת חוות יאיר (סי' ק"כ).

ברור ששיטת התוספות היא הפשוטה יותר. אלא שבהסבר הדין שאין אומרים מיגו למפרע ניתן להציע מספר אפשרויות. באופן כללי, ניצבות בפנינו שתי דרכים בביאור דין זה:

א. ישנו ליקוי מסוים בעצם המיגו.

ב. המיגו הוא מיגו טוב, אך במערך השיקולים הכללי קיים גורם נוסף המתגבר על המיגו.

נבאר כל אחת מהדרכים האלה. כדי ללכת בכיוון הראשון, יש להבין מהו היסוד שעליו מבוסס דין מיגו במקרה הרגיל, שאיננו מיגו למפרע. גם כאן קיימות באופן בסיסי שתי הבנות:

א. מיגו ככלי לבירור, "מה לי לשקר".

ב. מיגו המבוסס על "כוח הטענה"¹.

על פי ההבנה הראשונה, היסוד לדין מיגו הוא הערכת מציאות, הנובעת מניתוח פסיכולוגי של הטוען. העובדה שטוען טענה גרועה כשהיה יכול לטעון טענה טובה יותר, מעידה על כך שהוא דובר אמת. אילו היה שקרן, ודאי היה בוחר בטענה השנייה, שהיא טענה חזקה ומועילה יותר.

ההבנה השנייה היא שמיגו אינו מבוסס על אומדנא, אלא זהו כלי משפטי פורמאלי. העובדה שעמדה לרשותו טענה אלטרנטיבית שבה הוא היה נאמן, מעניקה לו כוח נאמנות לכל טענה אחרת המשיגה את אותה התוצאה. לכן גם כעת, כשהוא טוען טענה חלשה יותר, הוא נאמן מכוח הטענה החזקה שהיה יכול לטעון.

התוספות בסוגיה מבארים את דין מיגו למפרע מתוך הנחה שמיגו מבוסס על בירור, "מה לי לשקר". לדבריהם, בירור זה לא קיים כאשר מדובר במיגו למפרע:

"...לית ליה תו מיגו, ואין לו להאמינו במאי דקאמר השתא מתוך שזיה יכול לשקר בתחילה קודם שהודה, דלא הוה מסיק אדעתיה שזיה זקוק לטענה זו"
(תוספות בבא בתרא ל. ד"ה לאו קמודית).

בדין מיגו בדרך כלל אנו אומרים, שאילו היה שקרן הוא היה בוחר בשקר הטוב יותר. אולם, במקרה של מיגו למפרע לא ניתן לומר זאת. בשעה שטוען את הטענה המקורית, הוא כלל לא היה מודע לכך שהטענה שבה בחר אינה מספיקה והוא זקוק לטענה אחרת. ייתכן אם כן שהוא שקרן, ולמרות זאת בחר בטענה הגרועה, אשר בשעתו נראתה לו כטענה הטובה ביותר. רק לאחר זמן התברר לו שהטענה שטוען הייתה לחובתו, אך כעת כבר אין באפשרותו לחזור ולטעון טענה אחרת.

ה'תומים' גם הוא הניח שמיגו מבוסס על "מה לי לשקר", וביאר על פי יסוד זה את הדין במיגו למפרע. אך הדרך שבה הלך שונה במקצת מזו של התוספות:

"דהא אפשר ברגע זו החמיץ ורוצה לטעון שקר, מה שלא היה רוצה לטעון מקדם, כי כשר היה באותו רגע"
(תומים, כללי מיגו, כלל ק"ט).

דין מיגו קובע, שבחירתו של האדם בטענה החלשה מעידה על כך שהוא אדם ישר ואיננו שקרן. עיקרון זה מתקיים גם במיגו למפרע. אולם, המיגו מלמד אותנו רק שבזמן הטענה המקורית הוא היה אדם ישר. אין בכך כל הוכחה שגם כעת הוא עדיין

1 בעניין מיגו ככוח טענה עיין קובץ שיעורים ח"ב סי' ג-ד.

מחזיק ביושרו. ייתכן שבחלוף הזמן הפך האדם את עורו, וכעת הוא מעוניין לשקר כדי להשיג את מבוקשו.

גם לפי ההבנה שמיגו מבוסס על כוח הטענה, יש להציע הסבר מדוע אין אומרים מיגו למפרע. ייתכן שכוח הטענה ניתן לו רק בשעה שבה הוא באמת יכול לטעון את הטענה האלטרנטיבית. אם כבר חלף זמן מאז, כוחה של הטענה שהיה יכול לטעון בעבר כבר איננו בידו, ואין הוא נאמן כעת מכוח טענה זו.

כיוון שני בהבנת דין מיגו למפרע

ההסברים שראינו עד כה התמקדו בעצם פעולת המיגו, ולפי כולם המיגו למפרע הוא מיגו פגום. דרך אחרת לפסול מיגו למפרע מניחה שאין כל פגם במיגו מצד עצמו. הסיבה לכך שאין אומרים מיגו למפרע היא מעורבותו של גורם נוסף, המונע את הפעלת המיגו. כך היא דעת ההגהות אשר"י:

“אבל אם תחילה הודה ולאחר שעה טוען שום טענה, אין להאמינו במיגו דאי בעי לא היה מודה מתחלה, דהשתא מיהא הודה” (הגהות אשר"י כתובות פ"ט סי' ה).

הסבר דומה נמצא גם בדברי המרדכי בסוגייתנו (בבא בתרא סי' תקכ"ג). מדבריהם נראה שבמיגו עצמו אין כל פגם והוא עשוי להועיל, אף שהוא מבוסס על טענה שאבד עליה הקלח. הסיבה שמיגו זה לא פועל נעוצה בהודאתו של הטוען. אם ניזכר בדוגמה דלעיל: המוחזק בשדה, לאחר שהודה אתמול שהשדה איננו שלו, שוב אינו נאמן לטעון היום שקנה אותו. אמנם, הוא היה יכול מתחילה לטעון שהשדה שלו מאז ומעולם. אך בפועל לא זו הייתה טענתו, אלא הוא הודה ששדה זה אינו שלו. הודאה זו היא המונעת ממנו את הנאמנות כרגע, אף על פי שיש לו מיגו.

קשה להבין הסבר זה כפשוטו. שהרי טענתו כלל איננה מתנגשת בהודאה המקורית. גם כעת הוא מודה ששדה זה היה בעבר של חברו, אלא שבמועד מאוחר יותר הוא קנה אותו. מדוע אם כן שלא יהיה נאמן בטענה זו על ידי המיגו?

נראה שההודאה יוצרת חזקה מסוימת, שהמיגו אינו מספיק כדי להתמודד איתה. כך במקרה הנ"ל, ההודאה יצרה חזקה שהשדה נמצא ברשות חברו. מכאן ואילך לא יועיל המיגו להוציא שדה זה מחזקתו.

לפי הבנה זו, מיגו למפרע איננו מועיל כאשר הוא מתמודד עם חזקה, שנוצרה על ידי הודאתו. ייתכן שקיימים מקרים בהם לא הייתה הודאה היוצרת חזקה, ובמקרים אלה נוכל לומר מיגו למפרע. כך היא אמנם דעת השל"ה, המובאת בתשובת החוות יאיר שהזכרנו לעיל.

בדבריו הוא מתייחס למקרה המתואר בגמרא במסכת כתובות (פה.). הגמרא שם מספרת על אדם שהפקיד אצל אישה חבילה של שטרות – "מלוגא דשטרי". לאחר מותו של המפקיד, טענה האישה שהיא תפסה בשטרות אלה כנגד חוב שהמפקיד היה חייב לה. תפיסה כזו יכולה להועיל רק אם היא התבצעה בחיי המפקיד. האישה עצמה אכן טענה שהתפיסה הייתה מחיים. כאשר באה האישה לבית הדין פסק רב נחמן, שהיא אינה נאמנת לטעון זאת. טענתה תתקבל רק אם תביא האישה עדים.

במקרה זה לכאורה עומד לרשות האישה מיגו למפרע. היה ביכולתה לטעון מהרגע הראשון שקנתה את השטרות, ועל ידי כך להשאירם בידה. ואמנם, התוספות על אתר (ד"ה אית לך סהדי) מפרשים על פי שיטתם, שמיגו זה אינו מועיל כיוון שמדובר במיגו למפרע. אך לדעת השל"ה, עקרונית במקרה כעין זה שייך להפעיל מיגו למפרע:

"אבל בנידון דידן סברי שבטענה ראשונה גם כן פטורים, ואולי מפטור לפטור דעתה יוכל לומר מיגו אף למפרע כזה"
(נשרת חוות יאיר סי' ק"ט).

מיגו למפרע איננו מועיל דווקא במקום בו הטענה המקורית יצרה חזקה, המתנגשת עם הטענה הנוכחית. לא כן המצב במקרה שלנו. גם הטענה המקורית – שהיא תפסה את השטרות מחיים – באה לפטור את האישה, ואיננה יוצרת שום חזקה נגדה. כיוון שכך, היא נאמנת לטעון שערכבה בידה את השטרות עוד בחיי המפקיד, במיגו שהייתה יכולה לטעון בעבר שהשטרות לקוחים בידה.

התוספות כאמור לא סברו כדעת השל"ה, ולדעתם גם במקרה זה קיימת בעיה של מיגו למפרע. הרא"ש על אתר (פ"ט סי' ה) פותר את בעיית המיגו בדרך אחרת: לדעתו אין כאן מיגו, שכן אפילו אם הייתה טוענת "לקוחים הם ביד" – היא לא הייתה נאמנת ללא עדים. הרא"ש מתעלם לגמרי משאלת מיגו למפרע בדיונו בסוגיה, ומכאן ייתכן שהוא יסכים לסברת השל"ה, שבמקרה כזה ניתן לומר מיגו למפרע.

ראיות התוספות

התוספות בסוגייתנו מעלים מספר ראיות לשיטתם שאין אומרים מיגו למפרע. לא ברור האם הראיות הללו אכן הכרחיות. להלן נבחן את ראיות התוספות אחת לאחת.

המלווה את חברו בעדים

אחת הראיות של התוספות היא מהגמרא במסכת שבועות. בגמרא שם מופיעות דעות שונות בנוגע למלווה את חברו בעדים:

”אמר רב יהודה אמר רב אסי, המלווה את חברו בעדים – צריך לפרוע בעדים...
 רב יוסף מתני הכי: אמר רב יהודה אמר רב אסי, המלווה את חברו בעדים – אינו צריך לפרוע בעדים. ואם אמר אל תפרעני אלא בעדים – צריך לפרוע בעדים”
 (שבועות מא-מא:).

לפי הלישנא-קמא, מי שלווה בפני עדים אינו נאמן לטעון שפרע את החוב שלא בעדים, אלא עליו לפרוע דווקא בפני עדים. הגמרא שם מקשה על דעה זו:

”תנן: מנה לי בידך, אמר לו זקי.
 למחר אמר לו נתנהו לי, נתתיו לך – פטור.
 והא הכא כיון דתבעיה בעדים כמאן דאזופיה בעדים דמי, וקתני פטור!” (שם).

במקרה זה ההלוואה המקורית לא הייתה בעדים. רק בשלב מאוחר יותר הודה הנתבע בפני עדים שאכן הוא חייב מנה לתובע. מקושיית הגמרא עולה, שמקרה זה שקול למקרה של המלווה את חברו בעדים. ואם כן, למאן-דאמר צריך לפרוע בעדים, גם כאן אין הוא נאמן לטעון פרעתו. אך התוספות מקשים על כך – מדוע שלא יהיה נאמן במיגו למפרע, שהרי היה יכול מלכתחילה לטעון שאיננו חייב כלל, ולא להודות בפני העדים? מכאן מוכיחים התוספות שאין אומרים מיגו למפרע.

נראה שניתן לדחות ראיה זו. ייתכן שמיגו למפרע מועיל בדיוק כמו מיגו רגיל, אך במקרה זה לא ניתן להיעזר במיגו למפרע – משום שגם מיגו רגיל לא יועיל כאן.

הרשב”א שם (שבועות מא. ד”ה אמר רב יהודה) דן בשאלה זו, האם הוא נאמן במיגו לטעון שפרע. מסקנתו היא, שיש להבחין בין שני מקרים. כפי שראינו, במקרה של הלוואה רגילה, חלוקת הדעות בשאלה האם הוא נאמן לטעון שפרע ללא עדים. לדעת הרשב”א, כיוון שמדובר בהלוואה רגילה – הוא יהיה נאמן אם יהיה לו מיגו, אפילו לפי הדעה שבדרך כלל הוא אינו נאמן. לעומת זאת, במקרה שבו הם הסכימו מראש שלא יפרע אלא בעדים, כולם מודים שאינו יכול לפרוע ללא עדים. במקרה זה, אפילו מיגו לא יועיל לו לטעון שפרע ללא עדים.

ניתן לחלוק על הרשב"א ולומר שלמאן דאמר צריך לפרעו בעדים – אפילו מיגו לא יועיל. כדי לבחון זאת, יש לברר את שורש הדין שאינו נאמן לטעון שפרע ללא עדים. בראשונים קיימים הסברים שונים לדין זה: ראשונים רבים הסבירו, שבכל הלוואה הנעשית בסתם, כאילו נאמר במפורש שלא יפרע אלא בעדים. גם הרשב"א מעלה הבנה זו בפתח דבריו:

”המלוה את חברו בעדים שהעמיד עדים בהלוואה, דהוה ליה כאילו אמר ליה: יבעדים אני מלוה אותך, בעדים פרע לי”
(שם).

לפי הבנה זו מסתבר שמיגו לא יעזור לו. זאת, לא משום שאין אנו מאמינים לו, אלא מפני שהם התנו ביניהם שהפירעון חייב להיות בפני עדים. מכיוון שהוא לא פרע בפני עדים – אין זה נחשב לפירעון.

הסבר שני מופיע בר"ן על אתר (שבועות כ: בדפי הר"ף ד"ה אמר רב יהודה). הר"ן הבין שחוסר הנאמנות לטעון שפרע ללא עדים נובע מכך שהוא מתמודד עם אנן סהדי. הבסיס לאנן סהדי זה הוא ההערכה, שאדם נורמלי לא יפרע במקרה כזה ללא עדים. אם יעשה כך הוא יחשוף את עצמו ללעז מצד המלווה, אשר יוציא את שמו כאדם שאינו פורע את חובותיו. לפי הסבר זה, הנאמנות במיגו תהיה תלויה בשאלה האם מיגו מועיל כנגד אנן סהדי. מקובל להכריע בשאלה זו שאין המיגו מועיל.

קיימת גם הבנה שלישית בסוגיה. על פי הבנה זו, המלווה את חברו בעדים צריך לפרעו בעדים כיוון שנוצרה כאן חזקת חיוב, ואין הוא נאמן לטעון שפרע כנגד חזקה זו. ייתכן שאפילו מיגו לא יועיל לו כנגד חזקת החיוב. כאמור, אם נניח שמיגו אינו מועיל – נוכל לדחות בכך את ראיית התוספות מסוגיה זו.

”ההיא איתתא”

ראיה נוספת מביאים התוספות מהגמרא במסכת סנהדרין. הגמרא שם מספרת על אישה שהופקד אצלה שטר. כאשר בא בעל השטר לקבל ממנה את שטרו, טענה האישה ששטר זה פרוע. רב נחמן סבר שניתן להאמין לה במיגו, שכן לו חפצה בכך היה בכוחה לשרוף את השטר:

”ההיא איתתא דנפק שטרא מתותי ידה, אמרה ליה: ידענא בהאי שטרא דפריע הוה. הימנה רב נחמן... דאי בעיא קלתיה”
(סנהדרין לא.).

בהמשך מביאה הגמרא גרסה שונה לאותו המקרה. לפי גרסה זו, רב נחמן הכריע בסופו של דבר שאין האישה נאמנת, שכן השטר הוחזק בבית הדין:

”איכא דאמרי לא הימנה רב נחמן. אמר ליה רבא לרב נחמן: והא אי בעיא קלתיה? כיון דאיתחזק בבי דינא, איבעיא קלתיה לא אמרינן” (שם).

התוספות על אתר (לא: ד”ה וכיון) מפרשים שבית הדין ראו את השטר ביד האישה. כיוון שכך, המיגו אינו עומד לרשותה, שהרי כעת שוב אין באפשרותה לשרוף את השטר. אילו היינו סוברים שיש מיגו למפרע, היה ניתן להאמין לאישה במיגו שהייתה יכולה לשרוף את השטר לפני שהוחזק בבית דין. ואם כן, דין הגמרא מהווה ראיה לשיטת התוספות, שאין מיגו למפרע.

ההנחה העומדת בבסיס ראיית התוספות היא, שהנאמנות עליה מדובר בסוגיה היא מדין מיגו. כך היא גם דעת הרמ”ה על אתר (יד רמ”ה לא. ד”ה היא איתתא) והראב”ד בהשגותיו על הרמב”ם (הל’ נחלות פ”ט ה”ח). אך אפשר שאין מדובר כאן במיגו. למעשה, ייתכן שמיגו כלל לא יכול להועיל לאישה במקרה זה. כך סובר הרמב”ן בכתובות (יט: ד”ה פסולי עדות). הרמב”ן שם קובע שמיגו יכול להועיל רק לבעלי דבר, ולא לעדים. לדעתו, אם מסיבה כלשהי עדים אינם נאמנים מצד עצמם, גם מיגו לא יוכל להוסיף להם נאמנות.²

לפי הרמב”ן לא ניתן לפרש שנאמנות האישה היא מדין מיגו, שהרי מיגו מועיל לבעלי דבר בלבד, ויש למצוא מקור נאמנות חלופי. מקור אפשרי קיים בדברי הש”ך. הש”ך דן באריכות בדין של שלישי – אדם שהופקד אצלו שטר, ומסיק שיש לו נאמנות ייחודית, אשר איננה מבוססת על מיגו:

”דשליש אפילו לית ליה מיגו כלל מדימין, משום דהא הימנהו לשליש” (וש”ך חו”מ סי’ נ”ז ס”ק א).

2 את סברת הרמב”ן ניתן אולי לתלות בהבנות השונות לדין מיגו: אם מיגו מבוסס על כוח הטענה, מסתבר לומר כשיטת הרמב”ן. המושג של כוח הטענה שייך דווקא לבעלי דבר ולא בעדים. לעומת זאת, אם מדובר באומדנא המבוססת על סברת ”מה לי לשקר”, יש מקום לומר שאומדנא כזו תועיל גם לעדים כמו לבעלי דבר.

העובדה שיש בידו לאבד את השטר נועדה, לדעת הש"ך, רק להעניק לו מעמד של שלישי, דהיינו – אדם שהשטר נמצא בשליטתו.

מובן, שאם אכן נאמנות האישה בסוגייתנו היא מדין שלישי ולא מדין מיגו, ראית התוספות נדחית מאליה. שהרי דין מיגו כלל איננו נדון בסוגיה זו, ואין להקיש מדין שלישי לדין מיגו.

קיימות אם כן שתי אפשרויות בנוגע למקור הנאמנות של האישה: מיגו, ודין שלישי. לאור זאת ניתן לבחון קביעה נוספת שמופיעה באותה הסוגיה. כפי שראינו, רב נחמן מעניק לאישה נאמנות בגלל שהיה בכוחה לשרוף את השטר. אולם, לפני שמגיעה הגמרא למסקנה זו, מציע רבא דרך שונה לפתרון הבעיה. לדעתו, נאמנות האישה תלויה במחלוקת רבי וחכמים בעניין מכירת שטרות.

רבי סובר ש"אותיות נקנות במסירה", כלומר – ניתן להקנות שטר חוב על ידי מסירתו לקונה. זאת, למרות שהשם הכתוב בשטר הוא שמו של המוכר, ולא של הקונה. חכמים חולקים, וסוברים שלא די במסירה כדי להקנות את השטר. רבא טוען שהאישה תהיה נאמנת רק לפי דעת רבי, ששטר נקנה במסירה.

הקשר בין שיטת רבי לבין נאמנות האישה תלוי, כמובן, במקור הנאמנות של האישה. ניתן להבין ששיטת רבי מובאת כאן בהקשר לדין מיגו. רק לפי רבי האישה תוכל לטעון שהשטר שבידה נמכר לה במסירה. לכן, רק במסגרת שיטתו היא תהיה נאמנת גם בטענה האחרת, במיגו שהייתה יכולה לטעון שקנתה את השטר.

הגרי"ד סולובייצ'ק ביאר את שיטת רבא בצורה עקרונית יותר³. לדבריו, מחלוקת רבי וחכמים נוגעת לשאלה, האם ניתן להעניק מעמד של 'בעל השטר' גם לאדם ששמו אינו מופיע בשטר. הנפקא מינה הישירה למחלוקת זו היא בשאלה האם די במסירת השטר לאדם אחר כדי להקנותו, ולהעניק בכך מעמד של 'בעל השטר' לקונה. אך תהיה למחלוקת זו השלכה נוספת, בנוגע לדין שלישי. הנאמנות של אדם מדין שלישי מבוססת על כך שהשלישי מקבל, ברמה מסוימת, מעמד של 'בעל השטר'. מעמד זה יכול להינתן לו רק לדעת רבי, ולכן טוען רבא שדווקא לפי רבי האישה תהיה נאמנת.

בשולי הדברים יש להעיר, שניתן להציע מקור נאמנות שלישי לאישה. אפשר להבין, שהיכולת של האישה לשרוף את השטר מעניקה לה נאמנות מדין 'בידו'. ייתכן ש'בידו' הוא מקור נאמנות שונה ממיגו רגיל. העובדה שהדבר בידו של האדם והוא

שולט בתחום, מעניקה לו נאמנות לספק מידע הנוגע לתחום זה⁴. גם לפי הבנה זו נדחית ראיית התוספות לעניין מיגו למפרע.

"ההוא דעשאה סימן לאחר"

בגמרא במסכת כתובות (קט:): קיימת לכאורה ראייה נגד שיטת התוספות. במקרה המתואר שם, אדם מסוים – שאותו נכנה ראובן – טען לבעלות על שדה כלשהו. לאחר מכן, נמצא ראובן חתום בשטר מכירה על שדה הסמוך לשדה שלו. בשטר המכירה צוינו גבולות השדה, על ידי פירוט הבעלים של השדות הסמוכים לו. באחד ממצרי השדה מוזכר גם השדה שלו – אך למרבה הפלא הוא מוזכר כשדהו של אדם אחר! על פי דין המשנה, חתימת ראובן על השטר נחשבת כהודאה ששדה זה איננו שלו אלא של האדם האחר.

בשלב מאוחר יותר בסוגיה העניקה הגמרא נאמנות לראובן לטעון שחזר וקנה את השדה. נאמנות זו לא ניתנה לראובן עצמו, אלא לאפוטרופוס אשר התמנה על נכסי היתומים לאחר מות ראובן:

"ההוא דעשאה סימן לאחר, ערער ושכיב ואוקים אפוטרופא...
אמר ליה, אי הוה אבוהון דיתמי קיים הוה טעין ואמר 'חורתי ולקחתי ממנו'.
אמר ליה: שפיר קאמרת"
(כתובות קט:).

רש"י על אתר מפרש שנאמנותו היא מדין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר". כלומר – ההודאה בכך שהשדה לא שייך לו באה ממנו עצמו, ובכך הוא מוגדר כ"הפה שאסר". כיוון שכך, הוא נאמן גם להיות "הפה שהתיר", ולטעון שחזר ולקחו. ההסבר הפשוט הוא שנאמנות זו מבוססת על מיגו, שהיה יכול מלכתחילה להימנע מלהודות שהשדה איננו שלו⁵. מיגו זה הוא מיגו למפרע, שהרי כעת הוא אינו יכול לחזור בו מהודאתו. מכאן שדברי הגמרא מהווים ראייה לכך שיש מיגו למפרע, בסתירה לשיטת התוספות.

ואכן, התוספות בסוגייתנו מזכירים סוגיה זו ומקשים ממנה על שיטתם. בתירוצם הם נאלצים להעמיד את הגמרא שם במקרה שהייתה לראובן חזקת שלוש שנים

4 המושג 'בידו' מופיע בגמרא כמקור לנאמנות באיסורים – עיין למשל יבמות פח. וגיטין נד: . כמו כן ניתן להבין שהנאמנות מדין 'הפה שאסר' פועלת בצורה דומה – עיין להלן בשיעור זה.

5 להלן נרחיב בעניין היחס שבין מיגו ו'הפה שאסר'.

בשדה. תירוץ זה נראה דחוק למדיי בפשט הגמרא, ולמעשה הוא מותיר את הסוגיה ריקה מתוכן ומחידוש משמעותי.

בתוספות הר"ד על אתר מופיע כיוון שונה בהסבר הגמרא. לדעתו, חתימת ראובן על שטר המכירה איננה נחשבת כהודאה גמורה. כיוון שכך, הוא נאמן לטעון שחזר ולקח את השדה, ובכך לקעקע את תוקפה של ההודאה. דרך זו נראית קשה מסברה. אין בידו של ראובן שום אמתלא המאפשרת לו לתרץ את הודאתו הראשונה, ולא ברור כיצד אנו מאפשרים לו לחזור בו ללא כל אמתלא.

ניתן ללכת בדרך אחרת כדי לתרץ את קושיית התוספות. התשתית לנאמנותו של ראובן היא דין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר". ייתכן שדין זה איננו מבוסס על מיגו, אלא על מקור נאמנות עצמאי.

דין 'הפה שאסר' מופיע במשנה במסכת כתובות:

"האישה שאמרה: 'אשת איש הייתי, וגרושה אני' – נאמנת, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר" (כתובות כב.).

בראשונים קיימות דעות שונות בשאלה מהו פער הזמן בין ההודאה שהיא אשת איש לבין הטענה שהתגרשה. תלמידי רבנו יונה (הו"ד בשטמ"ק על אתר, ד"ה האשה שאמרה) סברו שהיא נאמנת לומר שהתגרשה רק בתוך כדי דיבור של הטענה הראשונה. הם מנמקים זאת בכך ש'הפה שאסר' הוא למעשה מיגו, ואין אומרים מיגו למפרע. כך היא גם דעת הרשב"א (ד"ה למה לי קרא) והריטב"א (ד"ה מנין להפה שאסר).

הטור מביא בשם הרמ"ה דעה שונה:

"והרמ"ה כתב שאין צריך תוך כדי דיבור, ומכל מקום צריך שתאמר כן קודם שיסתלקו מאותו ענין כל זמן שתעסוק בו בתוך כדי דיבור של דיבור אחרון" (טור אבן העזר סי' קנ"ב).

בדעת הרמ"ה יש מקום לשתי הבנות שונות. ניתן להבין שהרמ"ה מקבל את העיקרון הקיים בדעת שאר הראשונים, שהנאמנות היא רק בתוך כדי דיבור. אלא שלדעתו יש כאן מעין הרחבה של המושג 'תוך כדי דיבור'. כל פרק הזמן שבו הם עסוקים באותו עניין נחשב למועד אחד, ולכן היא נאמנת לחזור בה מטענתה הראשונה בתוך פרק זמן זה.

כיוון אחר הוא לומר, שעסוקים באותו עניין נחשב למועד חדש, ואף על פי כן האישה נאמנת. לפי הבנה זו קיים הבדל עקרוני בין מיגו ל'הפה שאסר'. בעוד שמיגו מועיל רק בתוך כדי דיבור, 'הפה שאסר' ממשיך להתקיים אף לאחר כדי דיבור.

אם בשיטת הרמ"ה יש עדיין מקום להתלבטות, הרי שבדברי הטור לא קיים כל ספק, והוא מחלק באופן ברור בין מיגו ל'הפה שאסר':

"ונראה לי שאין צריך לא לזה ולא לזה (=לא לתוך כדי דיבור ולא לעסוקים באותו עניין)... וכיון שלא ידענו שהיתה אשת איש אלא על פיה – נאמנת" (שם).

לדעת הטור 'הפה שאסר' מעניק לאישה נאמנות אפילו לאחר זמן מרובה. ברור לפי הטור ש'הפה שאסר' לא מבוסס על מיגו אלא על מקור נאמנות חלופי. ניתן להציע שני כיוונים אפשריים:

א. 'הפה שאסר' מעניק נאמנות לאדם בכל הנוגע לנושא שעליו מדובר. אדם זה הוא מקור המידע הבלעדי שלנו באותו עניין והוא השולט בתחום; לכן, יש להאמין לו בכל דבר נוסף שיאמר בתחום זה.

ב. 'הפה שאסר' קובע שאי אפשר לפצל בין שתי האמירות ולקבל רק אחת מהן. שתי האמירות מצטרפות להיגד אחד ארוך, ולא ייתכן מצב שהאדם יהיה נאמן בהיגד זה באופן חלקי.

בין שתי ההבנות האלה קיים הבדל גדול. על פי ההבנה הראשונה, האדם הנאמן מדין 'הפה שאסר' מקבל נאמנות חיובית לספק מידע בתחום שעליו מדובר. לעומת זאת, במסגרת ההבנה השנייה, הקובעת שלא ניתן לפצל בין שני חלקי הדיבור, המצב שונה. העובדה שלא ניתן לפצל את דבריו איננה גורמת לנו בהכרח לקבל את הדברים מתחילה ועד סוף. ייתכן שדווקא ההפך הוא הנכון – אין אנו מקשיבים לדבריו כלל, אפילו לא לחלקם הראשון.

נדגים זאת ביחס למקרה של המשנה – "אשת איש הייתי וגרושה אני". ייתכן שההיתר כאן איננו נובע מכך שאנו מאמינים לה שהתגרשה, אלא להפך – אין אנו מתייחסים כלל לטענתה, ואפילו לטענה הראשונה שהיא אשת איש. כיוון שכך, היא נשארת בחזקת פנויה.

הנפקא מינה בין שתי ההבנות תהיה במקרה שהגיעו עדים המאשרים את הטענה הראשונה. לדוגמה, לאחר שטענה האישה הנ"ל שהיא הייתה אשת איש והתגרשה, באו

עדים והעידו שאכן היא הייתה אשת איש. האם יש בכוחם של עדים אלה לאסור את האישה?

אם נלך בכיוון השני, על פיו לא ניתן לפצל בין חלקי הדיבור, מסתבר שאמנם האישה תיאסר. שהרי עד כה היתרה של האישה נבע מכך שהעמדנו אותה בחזקת פנויה, ואילו כרגע יש לנו עדים שהיא אשת איש. לעומת זאת, לפי ההבנה הראשונה הענקנו לאישה נאמנות חיובית לטעון שהתגרשה. ייתכן שנאמנות זו ממשיכה להתקיים אפילו לאחר שבאו עדים על היותה אשת איש⁶.

הצענו כאן שתי אפשרויות להבנת דין 'הפה שאסר' במנותק מדין מיגו. לפי ההבנה הראשונה, 'הפה שאסר' מעניק נאמנות חיובית לאדם השולט בתחום. ייתכן שנאמנות זו קיימת גם לאחר זמן, ואין צורך בכך ששתי הטענות יהיו סמוכות זו לזו כדי שיהיה נאמן. הבנה זו יכולה להיות הבסיס לדברי הטור, שהנאמנות מדין 'הפה שאסר' קיימת לזמן מרובה, בניגוד למיגו.

6 בשאלה זו דנו בעל השלמה והרב המעילי – עיין שיטה מקובצת כתובות כג. ד"ה כתוב בהשלמה. כמו כן יש לציין נפקא מינה נוספת לחקירה זו – האם האישה תיאסר לכהן כגרושה, או שהיא מותרת לכהן כפנויה שמעולם לא נישאה.